

کتاب الغیبة

مهدی حسینی

ابوزینب النعمانی،
کتاب الغیبة، محقق:
فارس حسون کریم،
نشر آسیانا، ۱۳۸۶

درباره نویسنده

نام ایشان محمد بن ابراهیم بن جعفر الکاتب معروف به ابن ابی زینب است. در علم رجال چند نفر به کاتب شهرت یافته‌اند که وی یکی از آنهاست کاتب محدث بزرگ، شیخ کلینی بوده و بخش بسیاری از کافی را نوشته است.^۱ نجاشی درباره او می‌نویسد: «شیخ من اصحابنا عظیم القدر، شریف المنزلة، صحیح العقیده» یعنی هیچ انحرافی در عقیده‌اش نیست و شیعه دوازده امامی است^۲ صاحب روضات الجنات در ترجمه نعمانی اشاره می‌کند که این لقب منسوب به نعمان که شهری بین واسط بغداد بوده است و به احتمال بعیدی منسوب به روستایی در مصر به این نام است. وی می‌افزاید که این نام منسوب به نعمانیه - به فتح نون - که شهرکی است بین حمی و حلب نیست و نیز به نعمان - به فتح نون - که نام و ادبی در راه طائف بوده و نیز به نعمان که نام برخی از بزرگان بوده منسوب نیست.^۳

عدم نسبت این لقب را به نعمانیه و نعمان به فتح نون - می‌توان به اختلاف تلفظ این دو اسم با نام نعمانی - به ضم نون - مستند ساخت، ولی علت عدم نسبت وی به نعمان چیست؟ روشن نیست.^۴ از سوی دیگر معلوم نیست که مرحوم صاحب روضات چرا نسبت این لقب را به روستایی در مصر محتمل هر چند بعید می‌داند، ولی نسبت آن را به نعمان صریحاً انکار می‌کند.

سمعانی در انساب خود در ذیل مدخل النعمانی آن را منسوب به نعمانیه شهری بین بغداد و واسط بر کرانه دجله دانسته و نام کسانی چند از محدثان را که به این لقب خوانده می‌شود آورده^۵ از جمله

ابوجعفر محمد بن سلیمان باهلی نعمانی در سال ۳۲۲ در نعمانیه، وی تا حدودی معاصر نعمانی صاحب غیبیه است و نیز ابویعقوب اسحق بن ابراهیم نعمانی، وی در تاریخ بغداد ۶: ۳۹۹ ترجمه شده وفات ولی به سال ۳۴۵ ضبط شده است. بنابراین او دقیقاً معاصر نعمانی صاحب غیبیه است که در ذی حجه ۳۴۲ زنده بوده است.

یاقوت در معجم البلدان در ذیل مدخل «النعمانیه» پس از ضبط این واژه به ضمه می‌گوید: گویا منسوب به مردی به نام نعمان است، شهرکی است بین واسط و بغداد در میانه راه بر کرانه دجله ... اهالی این شهرک همگی شیعه غالی هستند ... در کتاب ابن طاهر گروهی از اهالی ادب را بدان منسوب دانسته است.^۶

ممکن است با توجه به مذهب اهالی این شهر، نعمانی صاحب غیبیه را هم منسوب بدین شهر بدانیم، ولی به روشنی معلوم نیست که شیعه غالی بودن اهالی این شهر در اصل گفته چه کسی است. شاید این عبارت از کتاب ابن طاهر به معجم البلدان راه یافته باشد، مراد از ابن طاهر ظاهراً ابوالفضل محمد بن طاهر مقدسی متوفی ۵۰۷ است که کتاب او با نام المؤتلف و المختلف نگاشته که به نام الانساب المشققه النقطه و الضبط به اهتمام دی‌نوبک در سال ۱۹۸۰ در لندن به چاپ رسیده است.^۷

به‌رحال چندان روشن نیست که در دوره نعمانی صاحب غیبیه (اواسط قرن چهارم) نعمانیه مرکز شیعیان غالی (به تعبیر رجال‌نگاران اهل سنت) بوده، بلکه ممکن است مذهب تشیع سال‌ها بعد در این شهر رواج یافته باشد.

محدثان ملقب به نعمانی معاصر صاحب غیبیه که در عبارت پیشین از انساب سعمانی به آنها اشاره رفت، گویا همگی از اهل سنت هستند. باری در کتب حدیثی با نام افرادی با لقب نعمانی دیده می‌شود همچون احمد بن داوود نعمانی مؤلف دفع الهموم و الاحزان و قمع الغوم و الاتسجان^۸ که از حالات وی آگاهی بیشتری و علی بن الحسن بن صالح بن الوضاح نعمانی که از ابوعبدا... احمد بن ابراهیم بن ابی‌رافع و از خط ابوعبدا... محمد بن ابراهیم نعمانی حدیث نقل می‌کند.^۹

در مصباح کفعمی ص ۳۴۳ می‌خوانیم: «قال النعمانی فی نهج السداد»، مراد از این شخص عبدالواحد بن الصفی نعمانی است و کتاب وی شرح رساله واجب الاعتقاد علامه حلی است^{۱۰} صاحب ریاض می‌گوید که «گمان می‌کنم که وی از نوادگان نعمانی صاحب غیبیه باشد» ولی منشأ این گمان روشن نیست و مجرد لقب نعمانی نمی‌تواند چنین گمانی را توجیه سازد.

بیاضی در صراط مستقیم از کتاب القاضی نعمانی نقل می‌کند^{۱۱} اگر این نام مصحف القاضی^{۱۲} نباشد ممکن است مراد از آن علی پسر قاضی نعمان مصری مؤلف دعائم الاسلام باشد که همچون پدر خویش منصب را در دستگاه خلافت فاطمی بر عهده داشته است و سرانجام نعمانی در سال ۳۶۰ و در سوریه کنونی از دنیا رفت، اما مدفن او برای ما معلوم نیست.^{۱۳}

یک نکته درباره غیبت نعمانی

شرف‌الدین استرآبادی در کتاب تأویل الآیات روایاتی چند از غیبیه شیخ مفید نقل کرده که غالباً با حذف آغاز اسناد همراه است، ولی در یک جا (ص ۲۰۸) ذیل سوره توبه دو روایت با سند کامل به همراه توضیحی از مؤلف در میان آن دو از این کتاب نقل کرده است:

حدثنا علی بن الحسین قال حدثنا محمد بن یحیی العطار...
و اوضح من هذا، بحمدنا ... و انور و ابین و ازره...

اخیرنا سلامه بن محمد، قال حدثنا ابوالحسن علی بن معمر ...
این دو حدیث به همین شکل^۴ در غیبیه نعمانی صفحه ۸۷/۱۸، ۸۶/۱۷ روایت شده است سایر موارد نقل تأویل الآیات از غیبیه شیخ مفید هم همگی در غیبت نعمانی نقل شده است:

تأویل الآیات ص ۸۷ (ذیل سوره بقره) غیبیه نعمانی، ص ۲۸۲/۶۷،
۳۱۴/۶

تأویل الآیات ص ۱۰۲ (ذیل سوره بقره) غیبیه نعمانی ص ۱۱۴/
۱۳۲

تأویل الآیات ص ۱۲۳ (ذیل سوره آل عمران) غیبیه نعمانی
ص ۴۱/۲

تأویل الآیات ص ۱۳۳ (ذیل سوره آل عمران غیبت نعمانی
ص ۲۶، ص ۱۹۹/۱۳

تأویل الآیات ص ۲۵۶ (ذیل سوره نحل) غیبیه نعمانی ص ۴۳/
۲۴۳، ۱۹۸/۹

تأویل الآیات ص ۳۸۴ (ذیل سوره شعرا) غیبیه نعمانی ص
۱۷۴/۱۱

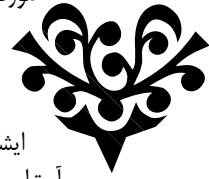
بدین ترتیب، تردیدی نیست که نسخه‌ای را که شرف‌الدین استرآبادی نسخه غیبیه شیخ می‌دانسته چیزی جز نسخه‌ای از غیبیه نعمانی نبوده است. چه چیز سبب شده که چنین خلطی رخ نماید؟ در پاسخ این سؤال باید توجه داشت که از یک سو، شیخ مفید، کتابی در غیبت داشته که در رجال نجاشی از آن نام برده شده^{۱۵} البته ظاهراً این کتاب جزء کتب مفقود وی است و از آن نسخه‌ای در دست نیست و آگاهی خاصی هم از آن نداریم.

از سوی دیگر، شیخ مفید مکنی به ابوعبدا... و نام وی، محمد- بن محمد بن النعمان بوده، لذا گاهی از وی به ابوعبدا... بن النعمان یاد می‌شده است.^{۱۶} شباهت این عنوان با عنوان ابوعبدا... نعمانی مؤلف کتاب غیبیه آشکار است. لذا تحریف عنوان ابوعبدا... نعمانی به ابوعبدا... بن النعمان یا خلط این دو عنوان با هم می‌تواند سبب انتساب کتاب غیبیه نعمانی به شیخ مفید گردد.

البته در این جا هم نام بودن نعمانی و مفید را نیز نباید از نظر دور داشت.

مشایخ شیخ

مشایخ نعمانی در خاتمه مستدرک الوسایل و نیز به وسیله مصحح کتاب غیبیه زنده‌یاد جناب استاد علی اکبر غفاری استخراج و مرتب شده‌اند. این دو فهرست اندکی تفاوت دارند که جناب سیدمحمدجواد شبیری زنجانی تذکر داده‌اند و جناب عبدالهادی مسعودی^{۱۷} هر سه

مورد را ارائه داده‌اند که عبارتند از:

۱. ابن‌هودة: نخستین فرد مورد بحث از شمار مشایخ نعمانی «احمدبن نصر هودة ابوسلیمان بن هرسته باهلی است را که ایشان را احمدبن نصر و یا ابن‌نصیر نامیده‌اند. آیتا... خوئی می‌گوید: احمدبن نصر همان احمد- بن هودة است. این نکته برای ما سودمند است زیرا ممکن است احمدبن نصر توثیق نداشته باشد ولی احمدبن هودة توثیق شده باشد که در این صورت مشکل ما، حل خواهد شد. آیت... خوئی در ادامه می‌گوید: نامبرده ۸۷ مورد در سند احادیث واقع شده است، اما از وثاقتش هیچ سخنی نمی‌گوید.
۲. ابوعلی کوفی: نام وی احمدبن محمدبن یعقوببن عمار ابوعلی کوفی است و به قرینه نزدیک بودن سال وفاتش با نعمانی و رواج داشتن نسبت دادن نام شخص به جدش ظاهراً همان احمدبن محمدبن عمار است که نامش در کتاب الفهرست شیخ طوسی نیز آمده و ثقه و جلیل‌القدر است.
۳. ابن‌عده: «احمدبن محمدبن سعید ابوالعباس کوفی معروف به ابن‌عده» از مشایخ مهم نعمانی است که حدیث فراوانی از او نقل کرده است. خود نعمانی در مقدمه‌اش می‌گوید در وثاقت و اطلاع از حدیث وی جای هیچ بحث و تأملی وجود ندارد. افرادی مانند آیت... خوئی در موضوعات توثیق یک نفر را کافی می‌دانند، مگر این که معارض داشته باشد و ایشان هیچ معارضی ندارد و دیگر مشایخ عبارتند از:
  ۴. الحسین بن محمد الباوری، ابوالقاسم.
  ۵. سلامه بن محمدبن اسماعیل الارزنی
  ۶. عبدالحمید بن الحسین الموصلی
  ۷. عبدالعزیز بن عبدا... بن یونس الطبرانی
  ۸. عبدا... بن عبدالملک بن سهل، ابوالحارث الطبرانی
  ۹. عبدالواحد بن عبدا... بن یونس، برادر عبدالعزیز موصلی
  ۱۰. علی بن احمد التمدینی
  ۱۱. علی بن الحسین
  ۱۲. محمدبن الحسن بن محمد بن الجمهور الحمی
  ۱۳. محمدبن عبدا... بن جعفر الحمیری
  ۱۴. محمدبن عبدالله بن المؤمر الطبرانی
  ۱۵. محمدبن عثمان بن علان الدهنی البغدادی
  ۱۶. محمدبن همام بن سهیل بن میزان، ابوعلی الکاتب الاسکافی
  ۱۷. محمدبن یعقوب بن اسحق الکلینی
  ۱۸. موسی بن محمد، ابوالقاسم القمی
  ۱۹. یوسف بن احمد الجعفری

شاگردان شیخ

۱. ابوالحسین محمدبن علی شجاعی کاتب راوی و ناسخ غیبه نعمانی است که این کتاب را بر مصنف خوانده بود. لذا دیگران این

کتاب را نزد وی می‌خواندند و نجاشی شاهد این امر در مشهد عتیقه بوده است. این کتاب و دیگر کتاب‌های وی بنا بر وصیت فرزندان او ابوعبدا... حسین بن محمد شجاعی در اختیار نجاشی قرار گرفت، نتیجه قرائت شده غیبه نعمانی در نزد نجاشی بوده است.

۲. احمدبن سلیمان بن حسین ابوغالب زراری: وی در رساله معروف خود از اجزائی یاد می‌کند که با خط خود نگاشته و دعای سر در آن بوده است. ابوغالب می‌افزاید «نعمانی آن را برای وی از روایانی که در کتاب ذکر شده حدیث کرد. از این عبارت چنین برداشت می‌شود که این اجزاء کتابی (ظاهراً در موضوع دعا) تألیف نعمانی بوده است.

۳. علی بن محمد یوسف حرانی: وی دعای اعتقاد را به نقل از نعمانی به اسناد خود از امام کاظم (علیه السلام) روایت کرده است. سیدبن طاووس روایتی را از این راوی نقل کرده است بدون قید حرانی احتمالاً وی همان ابن‌خالویه است که در رجال نجاشی ترجمه شده است.

۴. علی بن حسن بن صالح بن وضاح نعمانی: علامه مجلسی از مجموع دعوات محمدبن هارون تلکبری نقل کرده که ابوالفتح غازی- بن محمد طراقتی ظاهراً در دمشق در آخر شعبان ۳۹۹ این راوی، از خط نعمانی دعاهای روزهای هفته را روایت می‌کند. شاید این راوی و راوی پیش از کتاب دعای نعمانی - که ابوغالب زراری نسخه‌ای از آن را به خط خود نگاشته است - این روایات را نقل می‌کنند.

۵. ابوالمرجا محمدبن علی بن طالب البلدی کراچی از وی در قاهره حدیث برگرفته است و از نعمانی با تعبیر «استاذی ابوعبدا... محمدبن ابراهیم بن جعفر النعمانی رحمة الله یاد می‌کند»

۶. شریف ابوعبدا... محمدبن عبیدا... بن حسین بن طاهر بن یحیی حسینی: نام وی را در کتاب‌های انساب و تراجم نیافتیم، ولی با توجه به نام پدر و جدش در کتاب‌های انساب نسب وی چنین است:

ابوعبدا... محمدبن ابی‌القاسم عبیدا... بن ابی عبدا... الحسین بن ابی‌الحسین طاهر بن یحیی نسابه معروف به عبید لی بن الحسن بن جعفر الحجه بن عبیدا... الاعرج بن الحسین الاصغر بن الامام زین العابدین.^۸

درباره کتاب

حجم اصلی کتاب را احادیث اهل بیت (ع) شکل داده است، ولی مؤلف در مقدمه مفصل خود و در لابه‌لای احادیث توضیحاتی افزوده که در مجموع حدود یک‌ششم کتاب را به خود اختصاص داده است. در مقدمه، انگیزه تألیف کتاب را انحراف اکثریت منتسبان به شیعه از راه درست به خاطر وقوع غیبت دانسته و اشاره کرده که بیشتر مردمان به انگیزه‌های غیر صحیح به این مذهب روی آورده‌اند. لذا با اندکی شبهه از آن روی برتافته‌اند. مؤلف در این مقدمه بر نکته جالبی تأکید می‌کند. او نوشته است:

«با وجود حجم عظیم روایات که از ائمه معصومان درباره غیبت به ما رسیده اگر حادثه غیبت به وقوع نمی‌پیوست، مذهب امامت باطل می‌بود. بنابراین وقوع غیبت خود دلیلی بر صدق گفتار ادامه

است». مؤلف اشاره می‌کند که از حیرت و تردید اکثریت شیعه در این موضوع امری غیر منتظره نیست، زیرا امامان علیه السلام آن را پیش‌گویی کرده‌اند. فهرستی از مطالب کتاب پایان بخش مقدمه مؤلف است.^{۱۹}

ابواب کتاب

الغیبة نعمانی در ۲۶ باب تنظیم شده است. ابواب کتاب تقریباً سه گونه‌اند: ابواب مقدماتی (مربوط به مبانی غیبت) و دوران غیبت، عصر ظهور و علائم آن نه باب نخستین کتاب به مبانی عقیدتی غیبت مانند لزوم رازداری و الهی بودن منصب امامت و ضرورت وجود امام بر روی زمین و روایات مربوط به دوازده امام می‌پردازد. سه باب بعدی؛ یعنی ۱۰ الی ۱۲ به غیبت و گزارش دوران غیبت اختصاص دارد. باب ۱۵ و ۱۶ نیز به همین دوران مربوط می‌گردد. بقیه ابواب کتاب به دوران ظهور و یا علائم ظهور می‌پردازد.

در این میان یک باب، یعنی باب ۲۴ موضوع خاصی را دنبال می‌کند. این باب بطالان امامت اسماعیل فرزند امام صادق (علیه السلام) را اثبات می‌کند که در ارتباط با ادعای مهدویت خلیفه فاطمی است.

ابواب کتاب

۱. در نگهداری سر آل محمد (علیه السلام) از ناهلش
۲. اخبار اعتصام به جبل ...
۳. بحث امامت
۴. ائمه اثنا عشر از قرآن و تورات و انجیل و روایاتی که از طریق سنی و شیعه رسیده است.
۵. درباره کسانی که مدعی امامت شوند و برداشتن علم قیام امامت قبل از قیام قائم
۶. احادیثی حول امامت از طریق عامه
۷. کسی که درباره ائمه شک کند.
۸. لزوم حجت در زمین
۹. چنانچه دوتن روی زمین باشند یکی امام است.
۱۰. آنچه درباره غیبت از جمیع ائمه رسیده است.
۱۱. تحمل مشقات و انتظار فرج
۱۲. سختی‌ها و نا مایمات شیعه در غیبت
۱۳. صفات و سیرت در حضرت
۱۴. علائم پیش از ظهور
۱۵. اوضاع نایسامان جامعه قبل از ظهور
۱۶. نهی از تعیین وقت برای ظهور
۱۷. سختی‌ها و مشکلات حضرت از جانب چهارال هنگام قیام
۱۸. خروج سفیانی
۱۹. پرچم صاحب پرچم رسول خداست.
۲۰. جیش الغیب
۲۱. وضع شیعه هنگام خروج قائم
۲۲. دعوت جدید

۲۳. سن حضرت هنگام امامت و زمان امامتش
۲۴. روایاتی درباره اسماعیل پسر امام صادق (علیه السلام)
۲۶. هر کس امام خود را شناخت، تقدیم و تأخر امر ظهور زبانی به او نخواهد داشت.
۲۷. مدت حکومت قائم پس از قیام

عنوان کتاب

مصنف خود نامی بر کتاب ننهاد و تنها موضوع آن را مشخص کرده و شیخ مفید نیز موضوع آن را غیبت دانسته و نام کتاب را ذکر نکرده است اما نجاشی آن را کتاب الغیبة دانسته و می‌نامد و به تبع او بسیاری از مؤلفان در دوره‌های بعد آن را به همین نام می‌نامند^{۲۰} اما آقابزرگ طهرانی در کتاب الذریعة پس از ستودن نعمانی می‌نگارد: کتاب الغیبة للحجة، للشیخ ابی عبدا...

الکاتب النعمانی المعروف بابن ابی زینب تلمیذ ثقة الاسلام کلینی یظهر من بعض المواضع ان الکتاب کان موسوماً او معروفاً به «ملاء العیبة فی طول الغیبة» از گفته آقابزرگ چنین برمی‌آید نعمانی دست‌پورده کلینی است و شهرت کتاب به غیبت و نیز وضعش تعیینی است و نه تعیینی.^{۲۱}

تاریخ نگارش

می‌توان گفت نعمانی کتاب را در آخرین دوره عمر خود نگاشته است او در مقدمه کتاب می‌گوید «چون این محنت غیبت که اولیای الهی، ما را از ۳۰۰ سال پیش بدان آگاهی داده بودند پیش آمد...» که دلالت بر تألیف کتاب در اوایل قرن چهارم هجری دارد و اگر بپذیریم که منظور نعمانی از غیبت، غیبت کبری است، تألیف کتاب در حدود دهه چهارم قرن چهارم است.

آثار نعمانی

۱. کتاب الغیبة
  ۲. کتاب الفرائض
  ۳. کتاب الرد علی الاسماعیلیه
  ۴. کتاب الدعای
  ۵. کتاب الدلائل
  ۶. کتاب التسلی و التقوی
  ۷. تفسیر نعمانی
- که متأسفانه فقط کتاب غیبة ایشان موجود است و بقیه کتاب‌ها مفقود شده است.

نسخه‌های کتاب

نسخه‌های متعدد و بعضاً نزدیک به عصر مؤلف بر اتقان و اعتبار طریق وصول کتاب به ما می‌افزاید. قدیمی‌ترین نسخه کتاب که تاکنون یافت شده است. در کتابخانه آستان قدس رضوی به شمار ۱۷۸ است. خط کهن نوشته‌ها بر پشت این نسخه که تاریخ یکی از آن‌ها ۱۳ ذیقعدة ۷۲۰ هـ ق است، نشان از قدمت نسخه دارد. یکی

از نوشته‌ها چنین است: «انهاه قراءة و تصفحا الفقير» که به معنای تحمل احادیث به شیوه قرائت است که از بهترین و مطمئن‌ترین تحمل حدیث است.

آن‌گونه که جناب غفاری مصحح کتاب می‌گویند کتاب این نسخه تاریخ اتمام خود را ۵۷۷ هجری نوشته که در این صورت تنها اندکی بیش از یک سده با عصر مؤلف اختلاف دارد.

دیگر نسخه‌ها

۱. دانشکده ادبیات مشهد، ص ۳۳۱
مأخذ: فهرست دانشکده ادبیات مشهد، ص ۱۹۷
تاریخ کتابت ندارد.
۲. کتابخانه دانشگاه تهران، شماره ۵۷۸
مأخذ: فهرست دانشگاه تهران، ج ۵، ص ۱۴۳۹
تاریخ کتابت ندارد.
۳. کتابخانه آیت... گلپایگانی قم، شماره ۷۴/۵/۷۸۴
نام کاتب: ابوالقاسم بن اسماعیل خوانساری
تاریخ کتابت: ۱۳۳۰ ق
۴. کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۷۰۵۲
مأخذ: فهرست مجلس شورای اسلامی شماره ۶۳/۲۵
تاریخ کتابت ندارد.
۵. کتابخانه آیت... مرعشی قم شماره ۱۰۲۰۴
نام کاتب ابوالقاسم بن حسینعلی شریف قزوینی
مأخذ: فهرست مرعشی قم، شماره ۱۶۹/۲۶
تاریخ کتابت: ندارد
۶. کتابخانه آیت... مرعشی قم، شماره ۱۱۰۱۱۴
کاتب: محمدحسین
تاریخ: دهه اول محرم ۱۳۰۱ هـ. ق
مأخذ: فهرست مرعشی قم، شماره ۳۷/۲۸
۷. کتابخانه ملک تهران، شماره ۲۶۷۱
تاریخ کتابت قرن ۱۰ هـ. ق
مأخذ: فهرست ملک تهران، ج ۱، ص ۳۸۸
۸. کتابخانه ملک تهران، شماره ۳۶۱۷
نام کاتب: محمد مؤمن گلپایگانی
تاریخ کتابت: ۱۰۷۷ هـ. ق
مأخذ: فهرست ملک تهران، ج ۱، ص ۳۸۸

چاپ کتاب

۱. الغیبة، چاپ سنگی / محمد بن ابراهیم بن جعفر ابو عبدا... نعمانی / مصحح و کاتب محمد القمی / طهران، محمدرضابن نصرا مستوفی، علی بن حبیب الله الجیلانی / ۱۳۱۸ هـ و این همان است که شیخ آقا بزرگ طهرانی در الذریعة گزارش داده است.
۲. الغیبة / ابن ابی زینب / ولی... اشراقی / ناشر کتابفروشی

صابری / ۱۳۸۲ هـ. ش / زبان فارسی این ناشر در سال ۱۳۸۲ هـ. ق برای دومین بار در ایران کتاب را چاپ کرده بود.

۳. الغیبة / ابن ابی زینب / تحقیق علی اکبر غفاری / نشر صدوق / ۳۲۵ / ۱۳۷۶ صفحه.

۴. ترجمه و متن غیبت نعمانی / ابن ابی زینب / مترجم محمدجواد غفاری / تهران: دارالکتب الاسلامیه / ۱۳۸۵ / ۴۶۸ صفحه و یک نوبت در سال ۱۳۶۳ هـ. ش توسط کتابخانه صدوق در تهران انتشار یافت.

۵. الغیبة / ابن ابی زینب / ترجمه: فهری زنجانی سیداحمد / تهران دارالکتب الاسلامیه / بهمن ۱۳۵۹ هـ. ش

۶. الغیبة / ابن ابی زینب / تحقیق فارس حسون کریم، قم: انوار الهدی / ۱۴۲۲ هـ. ق = ۱۳۸۰ هجری شمسی.

۷. الغیبة / ابن ابی زینب / ترجمه عبدا... شاهین به زبان انگلیسی / تحقیق: فارس حسون کریم / قم / انتشارات انصاریان / سال ۱۳۸۱ هـ. ش = ۲۰۰۳ میلادی.

۸. الغیبة / النعمانی / محقق: فارس حسون کریم / تاریخ نشر ۱۳۸۴ هـ. ش / قم: انتشارات مدین

۹. الغیبة / ابوزینب النعمانی / محقق: فارس حسون کریم / تاریخ نشر: ۱۳ خرداد ۱۳۸۶ هـ. ش / نشر آسیانا

۱۰. غیبت امام مهدی (عج) / محمد بن ابراهیم نعمانی / مترجم: عبدالرسول هاشمیان آدریانی / ناشر: آموس.

نگاهی به محقق و نشر کتاب

مرحوم فارس حسون کریم از فضلالی حوزه علمیه قم و مسئول مرکز ابحاث اعتقادی قم که زیر نظر دفتر حضرت آیت‌الله سیستانی فعالیت داشت. وی متولد نجف اشرف و در شهر مقدس مشهد و قم به تحصیل علوم دینی پرداخت، ایشان علوم مقدماتی را نزد استاد مدرس افغانی و استاد حجت هاشمی تکمیل نمود و سپس به تحصیل در اصول و فقه پرداخت. در اصول و فقه می‌توان به استادان برجسته ایشان حضرت آیت‌الله مددی، حضرت آیت‌الله ایروانی، حضرت آیت‌الله اعتمادی اشاره کرد. این شخصیت وارسته دروس خارج خود را نزد حضرت آیت‌الله وحید خراسانی و حضرت آیت‌الله میرزا جواد تبریزی فرا گرفت. حجة الاسلام شیخ فارس حسون کریم اجازه روایت را از مرحوم آیت‌الله گلپایگانی و حضرت آیت‌الله مرعشی نجفی و مرحوم عبدالعزیز طباطبائی نیز دارا بود و از جمله تألیفات ارزشمند ایشان بیت الموسوی، شطرنج، جهاد ابتدائی، الامام کاظم عند اهل سنة، الحج فی نهج البلاغة، امارة الحج و رضا علیه السلام، و العلامة سیدهاشم بحرانی، وسیلة المحبین، عثمان بن مظعون، الجامع فی زیارة الامام حیاته و کتبه است. یکی از تحقیقات با ارزش ایشان تحقیق بر کتاب الغیبة نعمانی است که وی مقدمه آن را به دو بخش معرفی شخصیت نعمانی و معرفی کتاب تقسیم کرده و در قسمت اول مقدمه خود به نام و شهرت و ذکر اولاد و توثیقات و مسافرت‌های نگارنده کتاب می‌پردازد و در ادامه ذکر ۱۷ تن از مشایخ نعمانی و یک شاگرد وی که کتاب را به او قرائت کرده می‌پردازد و در آخر تألیفات ابن ابی زینب

را بیان می‌کند و در قسمت دوم مقدمه خود که به بیان احوال خود کتاب تعلق دارد به بعضی از چاپ‌هایی که از کتاب شده اشاره می‌کند و نسخی که در تحقیق خود به آن‌ها رجوع کرده بیان می‌کند و یکی از ویژگی‌های تحقیق خود را چنین می‌گوید: «و اشرنا للاختلاف المهمة الموجودة بين النسخ سواء المخطوطة او المطبوعة منها» و از دیگر ویژگی‌های تحقیق فارس حسون که امتیاز این تحقیق نسبت به تحقیقات قبل از خود است، می‌توان به ۱. تصحیح آیات قرآن با ذکر سوره و آیه ۲. استخراج احادیث ۳. ضبط اسامی و راویانی که در کتب رجالی بدان اعتماد کرده‌اند ۴. ترجمه بعضی از لغات مشکله ۵. شرح بعضی از لغات مبهم.

پی‌نوشت:

۱. اینه موعود/ علی دژاکام/ قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه/ دفتر نشر معارف/ ۱۳۸۲/ صفحه ۲۶۵.
۲. فصلنامه انتظار/ نگاهی به کتاب غیبت نعمانی (۱)/ نجم الدین طیبسی/ تدوین مصطفی کاظمی/ به قول از قاموس الرجال تستری، جامعه مدرسین قم ج ۹ صفحه ۴۴۲.
۳. فصلنامه انتظار (۷)/ محمدجواد شبیری/ به نقل از روضات الجنات ۱۲۷۶.
۴. فصلنامه انتظار شماره (۷)/ این نکته هم باید مد نظر باشد که به گفته یاقوت که در ادامه نقل می‌شود گویا النعمانیه خود منسوب به شخصی به نام نعمان می‌باشد.
۵. فصلنامه انتظار شماره (۷) به نقل از انساب سمعانی ۵۰۹:۵، اللباب فی تہذیب الانساب: ۳۱۷:۳.
۶. فصلنامه انتظار شماره (۷) به نقل از معجم البلدان ۲۹۴:۵.
۷. فصلنامه انتظار شماره (۷) به نقل از مقدمه المؤلف و المختلف دارقطنی، تحقیق د.موفق بن عبدالله بن عبدالقادر ج ۱، ص ۷۴.
۸. فصلنامه انتظار به نقل از معجم الدعوات، ص ۱۰۳، ۳۰۴ مصباح کفعمی ص ۲۰۵، ۲۹۶ الامان من اخطار، الاسفار ص ۱۲۶، المجتبی ص ۱ و نیز رک کتابخانه ابن طاووس ص ۲۲۶ ذریعه ج ۸، ص ۲۲۳ و نیز درج ۱۱، ص ۲۴۵ ذیل عنوان رفع به آن اشاره کرده و کلمه رفع با راء را مصحف دفع با دال دانسته است.
۹. فصلنامه انتظار شماره (۷) به نقل از بحر ج ۹۰ ص ۱۲۳ به نقل از کتاب مجموع الدعوات
۱۰. فصلنامه انتظار شماره (۷) به نقل از ذریعه ج ۱۴، ص ۱۶۳ ج ۲۴، ص ۴۱۸ از این کتاب گاه با نام تحصیل السداد یادشده، ذریعه (همان جا) کشف الظنون ج ۱ ص ۳۵۹.
۱۱. فصلنامه انتظار شماره (۷) صراط مستقیم ج ۱، ص ۳.
۱۲. فصلنامه انتظار شماره (۷) به نقل از مناقب ابن شهر آشوب ج ۲، ص ۳۶۴ از القاضی اللعمان مطلب نقل شده که در بحر ج ۴۰ ص ۲۳۰/۱۰ به همین تعبیر و در، ج ۷۹، ص ۷۲/۲۴ با لفظ القاضی النعمانی آمده است.
۱۳. مشعل جاوید/ به کوشش محمدعلی مهدوی‌راد/ انتشارات دلیل ما/ ص ۱۹۳/ زمستان ۸۰ به نقل از رجال نجاشی ص ۳۸۳ رقم ۱۰۴۳.
۱۴. فصلنامه انتظار/ نعمانی و مصادر غیبت (۴) البته تفاوت‌های

اندکی در این دو نقل دیده می‌شود؛ مانند تبدیل «حدثنا» در تعبیر یکم از نسخه چاپی غیبت نعمانی به «خبرنا» ولی در چاپ سنگی ص ۴۱ همان عبارت «حدثنا» در آغاز حدیث آمده است. برخی از اوصاف راویان هم در تأویل الآیات نیامده که می‌تواند به علت حذف آن‌ها از سوی مؤلف به خاطر اختصار باشد.

۱۵. رک: فصلنامه انتظار/ نعمانی و مصادر غیبت (۴) به نقل از رجال نجاشی ص ۴۰۱/۱۰۶۷
۱۶. رک: فصلنامه انتظار/ نعمانی و مصادر غیبت (۴) به نقل از مسکن الفوائد ص ۳۷ و به نقل از آن در بحر ج ۸۲ ص ۱۲۱، رجال نجاشی صفحه ۴۰۴/۱۰۷۰؛ شرح ابن‌ابی‌الحدید ج ۲ ص ۱۶۵ نیز تعبیر به ابن نعمان در رجال نجاشی ص ۱۶۱/۴۲۵، ص ۴۳۱/۱۱۶۱، ص ۴۵۷/۱۲۶۴
۱۷. رک: مشعل جاوید/ ص ۱۹۳
۱۸. رک: فصلنامه انتظار/ نعمانی و مصادر غیبت (۲)
۱۹. رک: آینه موعود/ ص ۲۶۵ و ۲۶۶
۲۰. رک: مشعل جاوید/ ص ۲۰۳
۲۱. رک: فصلنامه انتظار/ نگاهی به کتاب غیبت نعمانی (۱) به نقل از الذریعه الی تصانیف الشیعه، اقابرگ طهرانی، مؤسسه اسماعیلیان، قم، ج ۱۶، ص ۷۹
۲۲. رک: مشعل جاوید/ ص ۲۰۷